

УДК 378:373.68.

Б.Г. Москальов, Н.П. Москальова

**БІЛЬШОВИЦЬКА ТЕХНІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ І ПІДГОТОВКА ІНЖЕНЕРНИХ КАДРІВ
ДЛЯ СЕЛА НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХХ ст.**

В статті розглядаються питання формування радянської моделі технічної модернізації сільсько-го господарства у 20-30-ті роки ХХ ст. Вибір моделі модернізації було здійснено на основі запозичення американської моделі тракторизації аграрного сектору; в статті досліджуються питання вищої інженерної сільськогосподарської освіти.

Ключові слова: *технічна модернізація, інженер, сільське господарство, вища сільсько-господарська освіта, освітянська реформа.*

В статье рассматриваются вопросы формирования советской модели технической модернизации сельского хозяйства в 20-30-е годы ХХ ст. Выбор модели модернизации был осуществлен на основе заимствования американской модели тракторизации аграрного сектора; в статье исследуются вопросы высшего инженерного сельскохозяйственного образования.

Ключевые слова: *техническая модернизация, инженер, сельское хозяйство, высшее сельскохозяйственное образование, образовательна реформа*

The article deals with the problems of the formation of the technical modernization of agriculture at the end of 20 s-the beginning of 30 s of the XX Century. The choice of the modernization model was made on the basis of borrowing of the agrarian sector tractorization. The article deals with the problems of the higher engineer education.

Key words: *technical modernization, engineer, agriculture, higher agricultural education, reform of education.*

Постановка¹⁰проблеми. Наприкінці 20-х - на початку 30-х років ХХ ст. більшовики почали технічну реконструкцію народного господарства, зокрема і технічну модернізацію аграрного сектора. Це викликало кардинальні зміни (кількісні і якісні) в системі підготовки кадрів, і, перш за все, в підготовці інженерно-технічних кадрів.

Система підготовки кадрів, яка склалася в роки непу, не відповідала новому курсу, прийнятому політичним керівництвом країни наприкінці 20-х років. Реформа освітньої системи, що почалася в цей період (зокрема і вищої освіти), сформувала базові основи радянської системи, яка багато в чому збереглася до наших днів. Досвід більшовицької реформи викликає інтерес і зараз, коли в нових умовах українське керівництво намагається вирішити проблеми модернізації економіки та освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення проблем інженерної сільськогосподарської освіти в останні роки було недостатнім. Фрагментарно ці проблеми розглядалися у роботі Борисова Ю.С. „Производственные кадры деревни (1917 - 1941): Цивилизованные хозяйственники или „винтики” государственной машины”. В цій цікавій монографії недостатньо уваги приділено історії інженерної с.-г. освіти в Україні. В роботах О.Ф. Нікілева детально досліджуються проблеми інженерної с.-г. освіти в Україні, проте, в основному, у післявоєнний час. Досліджуються ці проблеми і в монографії Б.Г. Москальова, проте лише за часів так званого „розвинутого соціалізму” [1].

Мета статті. Розглянути характерні риси радянської освітньої політики в означений термін та особливості створення навчальної бази з підготовки інженерних кадрів для села у зв'язку з проведенням більшовицької модернізації сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. До революції інженерні кадри для села в Україні і Росії практично не готувалися. В основному інженерні знання в с.-г. навчальних закладах давалися при підготовці агрономів.

Вища с.-г. освіта в дореволюційній Росії традиційно базувалася на німецькій освітній моделі з її класичними, універсальними знаннями, глибокою теоретичною і науковою базою освіти. Орієнтація на Німеччину – „Мекку і Медину сільськогосподарської науки” (за образним висловом Президента Української Академії с.-г. наук у 30-ті роки А. Сліпанського [2, с. 3]) збереглася серед вчених і спеціалістів і в перші роки радянської влади. Німецька наука і освітня система відображали особливості розвитку сільського господарства Німеччини (Пруська модель) з його інтенсивними технологіями, нижчим, ніж у США, рівнем механізації с.-г. виробництва. З приходом до влади більшовиків, які поставили завдання створення великого механізованого с.-г. виробництва, досвід США, де таке виробництво було більш розвинутим, ніж у Європі, став об'єктом ретельного вивчення з боку радянських фахівців.

Обравши американську модель технічної модернізації, вони, виходячи з того факту, що спеціалісти-агрономи, які готуються в радянських с.-г. навчальних закладах, практично не знайомі з досвідом роботи в великих механізованих господарствах, звернулись і до американської освітньої моделі. Більшовицьке керівництво не могло ігнорувати і той факт, що в США з початку ХХ ст. відбувався широкий розвиток інженерної с.-г. освіти і до кінця 20-х років було вже випущено 78 тис. інженерів для с.-г. виробництва (приблизно один інженер на 1300-1500 га посівних площ), а в с.-г. СРСР, за свідченням Л. Кагановича, який очолював комісію, що готувала питання про кадри для Пленуму ЦК ВКП(б) (листопад 1929 р.), налічувалося лише 579 інженерів-механізаторів [2, с. 55]. Всього в сільському господарстві СРСР наприкінці 20-х років працювали понад 2,3 тис. інженерів-механіків і техніків [3, с. 18], потреба в них у відповідності з розрахунками Держплану складала по інженерам-механізаторам 7577 чол. (зокрема 1245 чол. по Україні), а по технікам-механікам – 51974 чол. (по Україні 7967 чол.) [4, с. 157-158].

У 20-ті роки підготовка інженерних кадрів для села велась на так званих факультетах „ін-

дустріального землеробства” технічних ВНЗ, проте підготовка ця велась в незначних об’ємах. Наприклад, у 1930 р., коли в СРСР вже почалося масове будівництво МТС, ці факультети змогли випустити не більше 250 інженерів-механіків. Зовсім невідповідними до реалізації більшовицьких планів створення найбільшого в світі механізованого с.-г. виробництва виявилися і ті кадри агрономів, яких випускали ВНЗ. Орган Нарком освіти України „Шлях освіти” писав про агрономів, які працювали в сільському господарстві: „Окрім того, що вони не розуміють нічого в організації великого господарства, вони не мають також знань з експлуатації машин та їх ремонту, оскільки дотепер агрономам в сільськогосподарському інституті давали тільки обмежені відомості в галузі теорії с.-г. машинознавства [5, с. 59].

Своє бачення освітянської реформи більшовицьке керівництво визначило ще у рішеннях червеного Пленуму (1928 р.) ЦК ВКП(б), який по доповіді В. Молотова прийняв резолюцію “Про поліпшення підготовки нових спеціалістів”. В основу його доповіді було покладено аналіз представлених йому різними відомствами порівняльних даних про стан освіти в СРСР та розвинутих капіталістичних країнах (перш за все США і Німеччини) [6, л. 74-78, 82-93, 153, 213]. У доповіді Молотова та резолюції Пленуму говорилося не про вибір тієї або іншої освітянської моделі, а про необхідність різкого прискорення темпів підготовки кадрів, поглиблення спеціалізації та практичного навчання, переведення ряду ВНЗ у відомче підпорядкування. Не дивлячись на опір з боку Нарком освіти і Головопрофосвіти прибічники радикальної освітянської реформи у більшовицькому керівництві отримали верх.

Політичне рішення про нову більшовицьку реформу було прийнято в листопаді 1929 р. на Пленумі ЦК в резолюції “Про кадри народного господарства”, а у січні 1930 р. було прийнято відповідну постанову РНК СРСР, які визначили основні напрямки реформи і зобов’язали Держплан СРСР та республіки не пізніше 1 березня 1930 р. розробити п’ятирічні плани підготовки кадрів на основі переходу до вузькоспеціалізованої, галузевої школи. Почалася більшовицька реформа з дроблення старих вузів і університетів і створення на їх основі однофакультетних інститутів (в Україні на базі старих с.-г. інститутів було створено 27 нових), з введення безперервної виробничої практики, з підризу старої лекційної системи і відміни дипломного проектування, різкого скорочення терміну навчання і ліквідації вузівської демократії.

У більшості сільськогосподарських навчальних закладів реформа зустріла серйозні заперечення та опір з боку професорсько-викладацького складу. Це стосувалося і технічної сільськогосподарської еліти. Ще у лютому 1927 р. в Ленінграді відбулася Перша Рада у справах сільськогосподарського машинознавства, машинобудування, машиновикористання та мотокультури, що проходила під головуванням проф. В.П. Горячкіна. В її роботі взяли участь науково-дослідні організації, навчальні та наукові кафедри, машинобудівні та торгові організації РСФСР, України та інших республік. Серед питань, які обговорювалися на Раді у Ленінграді, було і питання про підготовку кадрів для сільськогосподарського машинознавства та машинобудування. В доповідях вчених була відмічена нехватка кваліфікованих інженерних кадрів, наголошувалося на особливому характері сільськогосподарської інженерної освіти, істотним недоліком якої була слабка агрономічна підготовка спеціалістів. Рада запропонувала значно збільшити підготовку інженерів, зосередивши її переважно в сільськогосподарських вищих навчальних закладах, а також розширити агрономічну базу інженерної освіти. Відносно підготовки агрономічних кадрів, то, вказавши на слабку технічну підготовку агрономів, Рада рекомендувала здійснити інженеризацію сільськогосподарської освіти, збільшивши на півроку термін навчання в сільськогосподарських інститутах та ввести за рахунок цього викладання дисциплін, які познайомлять майбутніх агрономів з сільськогосподарськими машинами, тракторами, машинами для переробки сільськогосподарської продукції [7, с. 113, 114].

В Україні існували декілька центрів з проблем сільськогосподарської механізації та машинознавства: у Києві, Харкові, Одесі, Якимівці. Активну роль в об’єднанні учених, що займалися проблемами сільськогосподарського машинобудування та машинознавства, в ці роки відіграв проф. Олександр Олександрович Алов, колишній директор с.-г. інституту. У 1928 р. він ініціював організацію у Харкові науково-дослідного інституту сільськогосподарського машинознавства та машинобудування (з філіями у Києві та Одесі), який сприяв об’єднанню наукових сил в Україні і передував створенню УНДІМА та УНІСГОМА.

У червні 1929 р. під його головуванням відбувся у Харкові Перший Пленум Науково-технічної Ради у справах сільськогосподарського машинобудування, в якій взяли участь навчальні та науково-дослідні кафедри Харкова, Одеси, Києва, заводи сільськогосподарського

машинобудування, різноманітні наркомати та відомства України. В основу рішення з питання про підготовку інженерних кадрів були покладені висновки Ради у Ленінграді та доповідна записка, підготовлена адміністрацією інституту сільськогосподарського машинознавства та машинобудування в керівні органи України. В ній пропонувалося створити два спеціалізованих факультети: у Харкові – з ухилом в машинобудування, та у Києві – з ухилом у машиновикористання [8, с. 152-155].

Дискусія 20-30 років з проблем інженерної сільськогосподарської освіти розгорнулася з наступних питань: в яких інститутах готували інженерів для сільськогосподарського виробництва та машинобудування; який тип спеціаліста слід взяти за базову модель. До революції 1917 р. і в 20-ті роки спеціалісти для сільськогосподарського машинобудування готувалися в технічних вищих навчальних закладах, а для аграрної сфери - в сільськогосподарських. Проте, як ми уже відмічали, Рада в Ленінграді рекомендувала вести підготовку інженерів в основному на інженерних факультетах сільськогосподарських вузів. Цю позицію впевнено захищав проф. В.П. Горячкін. В одній із своїх статей він писав: „Настав час перестати говорити про підготовку „машинознавців” і „машинобудівників” і вести підготовку спеціалістів з сільськогосподарських машин та знарядь в повному об’ємі. Терміни „машинознавство” та „машинобудування” виникли в попередні часи, коли інтереси сільського господарства та промисловості протистояли одне одному, і коли наукова дисципліна „землеробська механіка” була недостатньо розвинута. Зараз ці терміни, - наполягав В.П. Горячкін, - не тільки застаріли, а і шкідливі, оскільки ними маніпулюють і навіть зловживають з різною метою. Справжніми розсадниками для підготовки спеціалістів слід вважати не вищі технічні школи та технологічні інститути і не політехнічні інститути, а ті вищі агрономічні школи, в яких поряд з агрономічним факультетом існує інженерний” [9, с. 13].

Його погляди у Харкові поділяв проф. О.О. Алов, який в доповіді на сільськогосподарській секції науково-технічного товариства Наркомосвіти на тему „Інженерно-технічна база сільськогосподарської освіти” (тези доповіді були потім опубліковані у журналі „Сільськогосподарська освіта”) наполягав на універсальності та комплексному розвитку сільськогосподарської освіти.

Основні тези цієї реформи були розроблені навесні 1930 р. та затверджені 12 червня постановою РНК України „Про організацію ВИШів та ВТИШів і про передачу їх у відання відповідних

наркоматів”, у відповідності з якою Харківський сільгоспінститут було розділено на Харківський інститут зернових культур і Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства. Було створено і Київський інститут механізації та електрифікації сільського господарства. Інженерна сільськогосподарська освіта була розділена між різними відомствами: ХІМЕСГ та КІМЕСГ переходили у підпорядкування Трактороцентру; Харківський, Запорізький та Зінов’євський вечірній інститути сільськогосподарського машинобудування передавалися Сільмашоб’єднанню, а Харківський автотракторний інститут – ВАТО (Всесоюзному автотракторному об’єднанню) [10, арк. 222-224, 229].

Перші спроби проаналізувати хід реформи і згладити гострі кути більшовицьке керівництво розпочало вже у 1932 - 33 рр. 19 вересня 1932 року ЦВК СРСР у своїй постанові закликав боротися з перекрученнями у реформі вищої школи, засудив дроблення вузів, бригадно-лабораторний метод, відміну проектів, підвищення питомої ваги виробничої практики.

Наступним кроком, що зменшив негативні наслідки реформи, була постанова ЦК ВКП(б) (19.10.33 р.) про Воронізький сільськогосподарський інститут. В постанові відмічалось, що Трактороцентр, Маслооб’єднання, а потім Наркомзем СРСР, яким послідовно підпорядковувався Воронізький с.-г. інститут (нагадаємо, що у 1930 році його було роздроблено на 4 однофакультетних інститути), невірно проводили рішення Листопадового Пленуму 1929 р. про галузеву побудову вищої школи, здійснюючи надумані механічні реорганізації (10 реорганізацій за 3 роки), неодноразово змінюючи спеціальності, навчальні плани і програми.

Все це супроводжувалось зміною керівних кадрів інституту, зривом будівництва навчальних корпусів і студентських гуртожитків, що різко знизило якість підготовки кадрів, яка не відповідала рівню вищого навчального закладу.

У постанові підкреслено, що аналогічне становище склалося в Харківському інституті механізації сільського господарства, інших с.-г. вnz країни. Дійсно, створений 1930 року в Харкові після розподілу Харківського с.-г. інституту новий інститут механізації і електрифікації сільського господарства, який повинен був готувати кадри для успішного проведення більшовицької технічної модернізації аграрного сектора, не був забезпечений ні навчальними приміщеннями, ні студентськими гуртожитками, ні необхідною кількістю кваліфікованих викладацьких кадрів [11, с. 141-143].

ХІМЕСГ, як і Воронізький інститут, з 1930 по 1932 рр. знаходився в підпорядкуванні Трактороцентру і пережив реорганізації, зміни навчальних планів і програм. За 3 роки в інституті змінилося 3 директори, 8 завідувачів навчальною частиною, декілька деканів; студенти вчз постійно відволікалися на різні с.-г. кампанії; тут вже в 1933 році на вимогу ЦК КП(б)У було здійснено перший, достроковий випуск недипломованих фахівців.

Постанова ЦК забороняла Наркомзему на 5 років проводити реорганізацію вчз, передбачаючи створення при Наркомземі спеціальної кваліфікованої інспекції по спостереженню за якістю викладання. Крім того, заборонялося достроково випускати фахівців, відряджати і відволікати студентів на с.-г. кампанії під час навчального процесу.

На Всесоюзній нараді директорів сільськогосподарських інститутів, яка відбулася у 1934 р., було визначено головне завдання для вищих навчальних закладів по механізації сільського господарства – їх технічне обладнання, забезпечення повним комплектом тракторів та сільськогосподарських машин, а також автотранспортом та організація при кожному інституті навчально-виробничих та ремонтних майстерень [12, с. 114-118].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Нова радянська система підготовки кадрів, що склалася у 30-ті роки, заклала основи радянської освітньої системи. Вона створювалася методом проб та помилок в умовах гострої нестачі висококваліфікованих кадрів для здійснення більшовиками технічної модернізації сільського господарства. Перекося цієї реформи поступово виправлялися у 30-ті роки і було віднайдено, за висловом М. Бухаріна, поєднання універсалізму та спеціалізації (німецької та американської моделей) через фундаментальну

підготовку студентів на перших курсах та спеціалізацію на старших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов Ю.С. Производственные кадры деревни (1917 - 1941): Цивилизованные хозяйственники или „винтики” государственной машины / Ю.С. Борисов. – М.: Наука, 1991. – 227 с.; Нікілев О.Ф. Инженерная служба села: стан і проблема формування кадрового потенціалу у повоєнний період (середина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.) // О. Ф. Нікілев // Український селянин. – 2002. – Вип. 5; Москалев Б.Г. Аграрная политика и инженерная служба села в 60-80 годы / Б.Г. Москалев. – Харьков: Основа, 1992. – 143 с.
2. Большевик. – 1929. – № 23 - 24.
3. Борисов Ю.С. Подготовка производственных кадров сельского хозяйства СССР в реконструктивный период. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 288 с.
4. Социалистическая реконструкция сельского хозяйства. – 1930. – № 4-5.
5. Шлях освіти. – 1930. – № 3.
6. Российский архив социально-политической истории. – Ф.82. – Оп.2. – Д.38.
7. Науково-технічний вісник. – 1927. – № 3.
8. Сільськогосподарська машина. – 1929. – № 78.
9. Машина в деревне. – 1928. – № 3.
10. Державний архів Харківської області (ДАХО). – ФР. 845. – Оп. 3. – Спр. 2886.
11. Сборник директивных решений о подготовке технических кадров для социалистического сельского хозяйства. – М., 1936.
12. На аграрном фронте. – 1934. – № 9.